

מלחמת ששת הימים: הערכות מודיעין בנתיב ההידרדרות למלחמה

דוד סימן טוב ושמואל אבן

"אנו חייבים לזכור, השינויים באזורנו יכולים להיות מהירים מאוד, ואם אינך עולה מהר על גל ההיסטוריה, אתה מפספס אותה"
ראש אמ"ן, אהרון יריב, 1967¹

הערכות המודיעין שקדמו למלחמת ששת הימים עברו שינויים קיצוניים: מתפיסה בסיסית שטענה כי נשיא מצרים, גמאל עבד אל-נאצר, לא יעז לפעול נגד ישראל כל עוד צבאו מעורב בלחימה בתימן, דרך הערכה שצבא מצרים נערך בסיני לשם הגנה והרתעה, ועד להערכה שנאצר מוכן לעימות עם ישראל. מאמר זה מתאר את הערכות המודיעין האסטרטגיות של אמ"ן טרם פרוץ המלחמה, בוחן את השינויים שחלו בהן ומציג לקחים אפשריים למערכת המודיעין בימים אלה, למשל בנוגע לאתגר הניצב בפני המודיעין לסייע במניעת הידרדרות צבאית.

הערכת אמ"ן עד אמצע מאי 1967: "לא צפויה מלחמה"

באמצע שנות השישים של המאה הקודמת העריך אמ"ן שלא צפויה מלחמה בין ישראל לערבים לפני שנת 1970.² הערכת המודיעין אז הייתה שהפלסטינים והסורים מנסים לגרור את מצרים למלחמה באמצעות מעשי איבה נגד ישראל, אך למצרים אין אינטרס להיגרר למלחמה כזאת, במיוחד כאשר היא שקועה במלחמה בתימן. אמ"ן העריך שפעולה ישראלית נגד סוריה אמנם עשויה לחייב את מצרים לנקוט צעד שישמור על יוקרתה, אולם היא אינה מוכנה לעימות עם ישראל ותפעל

1 אלוף אהרון יריב כיהן כראש אגף המודיעין במטכ"ל (אמ"ן) בין ינואר 1964–אוקטובר 1972.

2 אהרון יריב בתחקיר המלחמה, ראיון שנתן לקציני מחלקת היסטוריה של צה"ל, 15 בפברואר 1970: ארכיון צה"ל, תיק 1135–1974–192 (להלן "תחקיר המלחמה").

לריסון סוריה.³ בתוך כך העריך אמ"ן שהצבא המצרי נמצא בכשירות נמוכה⁴ וכי לא תבוצע מתקפה מצרית כל עוד לא תשרור אחדות ערבית.⁵ בפברואר 1966 התחוללה הפיכה צבאית בסוריה, ואת השלטון תפס סלאח ג'דיד, ששלט עד אז מאחורי הקלעים. לנשיא סוריה מונה נור א־דין אל־אתאסי ולשר ההגנה חאפז אל־אסד (אביו של בשאר אל־אסד). המשטר החדש הפגין עוינות רבה כלפי ישראל וניהל נגדה מאבק אלים, שהתבטא בין היתר בתמיכה בפעילות חבלנית פלסטינית, במאמץ להטיית מקורות הירדן ובמאבק על השליטה באזורים המפורזים באזור הגבול בין סוריה לישראל. ישראל הגיבה לכך בעוצמה. למשל, ביולי 1966 תקף צה"ל ציוד הנדסי והרס את תעלת ההטיה שהקימה סוריה במאמציה להטיית מקורות הירדן. בעקבות זאת העריך ראש אמ"ן, בדיון במטכ"ל ב־8 באוגוסט 1966, שלצה"ל יש אופציה להתנגשות רחבה עם סוריה עד כדי ערעור המשטר בדמשק, וזאת מבלי להסתבך במלחמה עם מצרים.⁶ ב־4 בנובמבר 1966 נחתם הסכם הגנה בין מצרים לסוריה. אמ"ן לא צפה את הפיכת ג'דיד וגם לא את הסכם ההגנה המצרי־סורי, אך גם אחרי התרחשותם הוא לא שינה את הערכתו לגבי אי־היתכנות של מלחמה אזורית.⁷

בתחילת 1967 גבר המתח בין ישראל לסוריה. בפברואר 1967 אמר ראש אמ"ן בדיון במטכ"ל: "רק מכה צבאית קשה תלמד את הסורים לקח ותעצור את המלחמה העממית" (פח"ע פלסטיני בעידוד סורי).⁸ ב־7 באפריל 1967 התנהלו קרבות בין צה"ל לבין צבא סוריה בשל התקפה של חקלאים ישראלים שעיבדו קרקעות בסמוך לאזורים המפורזים. במהלך הקרבות הופלו שישה מטוסי קרב סוריים, שניים מהם מעל דמשק. האירוע, שהתרחש ביום חגיגות מפלגת השלטון הסורית, הבעת', פגע קשות ביוקרת המשטר הסורי. מטרת הפעולה הישראלית, לפי הרמטכ"ל יצחק רבין, הייתה לפגוע במשטר הסורי ואולי גם להביא להפלתו, וכן להעביר למדינות ערב מסר חזק שימנע מהן כל מחשבה על הצבת אתגר צבאי בפני ישראל.⁹

3 יריב בישיבת המטה הכללי, 24 במאי 1965; עמי גלוסקא, **אשכול תן פקודה** (תל אביב: משרד הביטחון – ההוצאה לאור, 2004), עמ' 108.

4 על פי סקירה של מחלקת המחקר של אמ"ן שפורסמה כשנה לפני המלחמה, כמצוטט בספרו של שלמה גזית, שימש באותה תקופה ראש מחלקת המחקר: שלמה גזית, **בצמתיים מכריעים** (תל אביב: ידיעות אחרונות, 2016), עמ' 142.

5 הערכת המצב המטכ"לית, 22 באוקטובר 1964; עמוס גלבוני, **מר מודיעין** (תל אביב: ידיעות אחרונות, 2015), עמ' 151.

6 יריב בישיבת המטה הכללי, 8 באוגוסט 1966; גלוסקא, **אשכול תן פקודה**, עמ' 145–146.

7 שם, עמ' 156.

8 יריב בישיבת המטה הכללי, 13 בפברואר 1967; שם, עמ' 185.

9 דוד בוקעי, "מי אשם בפרוץ מלחמת 1967? ירדן ומלחמת ששת הימים", **עיונים בתקומת ישראל**, כרך 9, 1999, עמ' 246–279.

בעקבות הפעולה הישראלית דרשה סוריה מנשיא מצרים לממש את הסכם ההגנה בין שתי המדינות. שר החוץ הסורי הזהיר מפני "תוקפנותה של ישראל, הפועלת להפלת המשטר המהפכני בסוריה", ונציג סוריה באו"ם הזהיר שישראל מכינה מתקפה נרחבת על ארצו.¹⁰ ב־11 במאי 1967 אמר ראש אמ"ן בתדרוך עיתונאי, שאם יימשך הפח"ע מסוריה, ישראל תנקוט פעולה צבאית מוגבלת שתכליתה תהיה להפיל את המשטר הסורי או לגרום למצרים לשכנע את סוריה לחדול מעידוד הפעילות החבלנית נגד ישראל (באותה תקופה היה ראש אמ"ן ממונה גם על דובר צה"ל).¹¹

בישיבות מטכ"ל שהתקיימו לפני 15 במאי 1967 עלתה מדי פעם השאלה האם נאצר ימשיך לשבת בחיבוק ידיים אם תתפתח מערכה בין ישראל לסוריה. לדברי אלוף פיקוד הדרום דאז, ישעיהו (שייקה) גביש, ראש אמ"ן העריך את חוזה ההגנה ההדדית בין מצרים לסוריה מנובמבר 1966 כ"פיסת נייר שמשמעותה תמיכה מוסרית מצרית בלבד". יריב גם העריך, לדברי גביש, שמצרים, שהייתה שקועה עד צוואר בלחימה בתימן, לא תמהר לפנות את כוחותיה משם, ובמצב זה לא תסתבך במלחמה נוספת. לשאלת גביש "מניין הוודאות שמלחמה לא תפרוץ לפני 1970", השיב יריב: "מובן שאפשרית עוד לפני כן".¹²

צעד משמעותי לקראת הידרדרות החל בעקבות התערבות ברית המועצות במשבר באמצעות מהלך הונאה. בשבוע השני של מאי 1967 העבירו הרוסים לסוריה, וכנראה גם למצרים, דיווח מגמתי וכוזב על ריכוזי כוחות גדולים של צה"ל סמוך לגבול הישראלי-סורי.¹³ בתחקיר לאחר המלחמה הסביר ראש אמ"ן, כי הרוסים העריכו שהסורים לא יפסיקו לתמוך בפח"ע, ובמטרה להציל את המשטר בדמשק, שהיה בעל בריתם, הם ביקשו להביא ללחץ מצרי על ישראל באמצעות הדיווח על ריכוזי כוחות ישראליים. להערכתו, הרוסים איבדו את השליטה על מהלך העניינים ("זה נשמט להם").¹⁴ לפי יריב, הקש ששבר את גב הגמל היו הצהרות הרמטכ"ל רבין, בראיונות לתקשורת, על פעילות אפשרית של צה"ל נגד סוריה אם יימשך הפח"ע נגד ישראל, הצהרות שנתפסו בסוריה ובמצרים כאיום על המשטר בדמשק.¹⁵

10 שם.

11 יריב בתדרוך לכתבים צבאיים, 11 במאי 1967; גלוסקא, **אשכול תן פקודה**, עמ' 213.

12 שייקה גביש, **סדין אדום** (כירת זמורה-ביתן, 2016), עמ' 102–103.

13 גלוסקא, **אשכול תן פקודה**, עמ' 204.

14 תחקיר המלחמה; ראו גם: אייל זיסר, "בין ישראל לסוריה – מלחמת ששת הימים ולאחריה",

עיונים בתקומת ישראל, כרך 8, 1998, עמ' 205–252.

15 תחקיר המלחמה.

לפי אהרון יריב, "תמונת האמת" הייתה שצה"ל לא ריכז כוחות בגבול הצפון ולא היה בכוונתו לפעול נגד סוריה.¹⁶ ניתן לקבוע כי בנקודת זמן זו נוצרה בסוריה ובמצרים תמונת מודיעין שגויה, שנשענה בעיקר על הונאה סובייטית, אך גם על הצהרות ישראליות שחתרו להרתיע את סוריה מלהפעיל טרור נגד ישראל, וכן על הזנה הדדית של מידע ומסרים בין המשטרים בסוריה ובמצרים.

בניגוד להערכות אמ"ן, מאז ערב 14 במאי 1967 החלו כוחות גדולים של צבא מצרים לזרום לסיני, תוך שהם מלווים בכיסוי תקשורתי מצרי נרחב. לדברי ראש אמ"ן יריב לאחר המלחמה, גם אם המהלך המצרי לא היה זוכה לכיסוי תקשורתי, אמ"ן היה מזהה את כניסת הכוחות המצריים במהלך 15 במאי, וזאת על סמך שתי ידיעות חסויות: אחת שהגיעה בבוקרו של אותו יום והשנייה, שהייתה ברורה יותר, שהגיעה בארבע אחר הצהריים.¹⁷

ב־16 במאי דיווחה התקשורת המצרית כי מצב חירום הוכרז בצבא מצרים בעקבות המתיחות בין ישראל לסוריה. בעיתון "אל-אהראם", שופרו של המשטר, אף נמסר כי "מצרים תיכנס למערכה נגד ישראל אם סוריה תהיה מטרה לתוקפנות אשר תאיים על אדמתה או על ביטחונה".¹⁸

אמ"ן מתריע מפני הסלמה מצרית

בתחילה העריך אמ"ן כי הכנסת הכוחות לסיני היא לצורך הגנה והרתעה,¹⁹ אך ב־19 במאי, בעקבות פינוי כוחות האו"ם מסיני בלחץ מצרי, חל שינוי בהערכה. בדיון מטכ"ל באותו יום אמר ראש אמ"ן יריב: "לא ברור לנו היום אם הייתה כוונה מצרית מלכתחילה ללכת לקראת ההידרדרות, או שהתכוונו להשיג מטרה מצומצמת של הישג יוקרה [...] מכל מקום, מוכנים הם להידרדרות צבאית, כתוצאה מפרובוקציה יזומה או בלתי יזומה". הרמטכ"ל יצחק רבין אמר: "אהר"ל לא ניתח את האפשרויות. המציאות תוכיח מה מהן הנכונה. אדון עתה באפשרויות לא על פי סבירותן אלא על פי סכנתן". רבין הוסיף: "יש לערוך ולעשות את כל הסידורים למלחמה. סיימנו עניין הכוונות, אלא עובדים אנו על אפשרויות".²⁰

ב־23 במאי 1967 סגרה מצרים את מצרי טיראן לשיט ישראלי, מהלך שנמנה עם דרכי הפעולות האפשריות שהציג אמ"ן ב־19 במאי ואף קודם לכן. עם זאת, נראה

16 אהרון יריב, "המודיעין במלחמת ששת הימים", בתוך: **הערכה זהירה** (תל אביב: משרד הביטחון – ההוצאה לאור, 1998), עמ' 161. מבוסס על הרצאתו בכנס סא"לים ב־12 ביולי 1967.

17 שם, עמ' 162.

18 רס"ן יונה, "הרקע למלחמת ששת הימים בעיני הערבים", **מערכות** 191–192, יוני 1968, עמ' 37. רס"ן יונה בנדמן שימש אז ראש מדור בענף מצרים במחלקת המחקר של אמ"ן.

19 גלוסקא, **אשכול תן פקודה**, עמ' 220.

20 יריב, **הערכה זהירה**, עמ' 40.

שעיתוי האירוע לא היה צפוי.²¹ צעד זה נחשב בצבא ובציבור הישראלי כהכרזת מלחמה מצרית.²² ברם, בצמרת הישראלית לא היה מי שיוביל מהלך של תגובה מהירה. לפי ישעיהו גביש, לאחר חסימת המצרים "הרמטכ"ל יצחק רבין התמוטט ונעלם ליומיים",²³ בעוד שראש הממשלה ושר הביטחון לוי אשכול היסס להגיב, מחשש שישראל תיתפס כתוקפן ותינזק במערכת הבינלאומית, ומתוך תקווה שארצות הברית תחלץ לפתרון המשבר.

בינתיים, הכוחות המצריים המשיכו לזרום לסיני, אך כוונות מצרים עדיין לא היו ידועות. לפי גביש, היערכות הצבא המצרי בסוף מאי 1967 הצביעה על האפשרויות הבאות: האחת, תקיפה במלוא העוצמה בכיוון אשקלון ובאר שבע ומדרום למכתש רמון כדי לנתק את הנגב; השנייה, להמתין לתקיפה ישראלית כדי לבלום אותה בקווי הגנה בסיני; השלישית, להישאר בסיני כדי להתיש את מדינת ישראל ללא מלחמה.²⁴

ב־28 במאי אמר יריב בדיון מטכ"ל: "נאצר שינה את דעתו עקרונית [...] במשך שבועיים ניסה המודיעין לברר את כוונות נאצר. הוא משנה כוונותיו חליפות [...] נבדקת גם פעילות המעצמות שיש לה השלכות על הפעילות המצרית [...] אני כראש אמ"ן נכשלתי, לא צפיתי את האפשרות שבאה עלינו [...] גילינו שאין זה נאצר שהכרנו בעבר. בעבר הוא לא רצה להסתבך. היום הוא מוכן להסתבך ואף ליזום זאת [...] לאור זה שנאצר מוכן לתקוף, עלינו להיערך".²⁵

ב־30 במאי חלה החמרה נוספת במצב. מלך ירדן חוסיין כרת הסכם הגנה עם נאצר בקהיר. אמ"ן העריך שחוסיין חתם על ההסכם מתוך הערכתו את חולשת ישראל. יריב ראה בצעדו של מלך ירדן מהלך מסוכן חסר תקדים אשר נתן תנופה להידרדרות. לדבריו: "היה לי ויכוח עם משרד החוץ ומנכ"ל משרד ראש הממשלה. אמרתי להם: אינכם מבינים מה המשמעות של ברית בין מצרים לבין ירדן. זה דבר מסוכן לנו. הם אמרו, זה היה כבר בעבר [...] אמרתי שלא בקונסטנטינופול. חוסיין עשה זאת כי הבין שהעסק הולך להידרדר".²⁶

בסקירת מודיעין של מחלקת המחקר של אמ"ן מ־31 במאי 1967 הוצגו משמעויות של דחיית ההכרעה לתקוף (בשבועיים-שלושה) ונקבע שלישואל "לא צפוי כל

21 לפי יריב, "ב־22, ערב סגירת המצרים החלשנו קצת אפשרות זו, לאור ידיעות שהגיעו אלינו": שם, עמ' 163.

22 גלוסקא, **אשכול תן פקודה**, עמ' 268.

23 גביש, **סדין אדום**, עמ' 115, 124.

24 שם, עמ' 117–119.

25 דיון מטכ"ל, 28 במאי 1967, ארכיון צה"ל, תיק 1176–192–1974.

26 שם.

רווח ותועלת מהקפאת המצב".²⁷ בתחום הצבאי הוערך שיש לצפות להתגבשות המערך הקיים, תגבורו והתבססותו, בין היתר על בסיס הגעת ריכוזי כוחות נוספים, למשל מתימן, ולקראת סוף התקופה יגיע רכש מברית המועצות (אם כי בצורה מאולתרת). כמו כן הוערך כי הזמן יאפשר התארגנות שתגביר את כושרו ההתקפי של חיל האוויר המצרי ואת היערכות הספיגה שלו. לפי ההערכה, כל יום שחולף מקטין את סיכויי ישראל להשגת עליונות אווירית במערכה. במישור המדיני, העריך אמ"ן כי הימשכות המשבר משמעותה מכה ליוקרתה של ישראל ולאמינות ההרתעה שלה. הוערך שארצות הברית תהיה מבודדת לגמרי בזירה הבינלאומית וכי נכונותה לפעול לטובת ישראל תפחת. כמו כן, צוין שגל ההתלהבות הלאומי המציף את האזור מהווה סכנה למשטרו של חוסיין. בסוגיית הפח"ע העריכה מחלקת המחקר שסוריה יכולה למצוא עניין לעודד פעילות חבלנית שתסבך את מצרים. המצרים אמנם ימשיכו לרסן פח"ע משטחם במשך תקופה קצרה, אולם בטווח הארוך אין לדעת כיצד ינהגו. בסיכום המסמך נכתב כי "זוהי שעתה הגדולה של מצרים – גל ההישגים הבלתי מופרע של מצרים עלול לתת למנהיגיה את ההרגשה שניתן להמשיך ולנצל ההצלחה בכיוון של פעילות יזומה נוספת".²⁸ לפיכך, נקבע כי ההמתנה אינה לטובת ישראל. ניתן לראות בסקירה זו של מחלקת המחקר של אמ"ן לא רק הערכה מודיעינית, אלא גם הבעת עמדה אסטרטגית, לפיה על ישראל לצאת למתקפה מקדימה. עמדה זו תאמה גם את עמדתם של רוב אלופי צה"ל.

ב־1 ביוני 1967 הוקמה ממשלת אחדות לאומית ומשה דיין מונה כשר הביטחון. ב־2 ביוני, בישיבה מכרעת של ועדת השרים לענייני ביטחון שאליה הוזמן פורום מטכ"ל, הציג ראש אמ"ן את סקירת מחלקת המחקר ("המשמעויות של הקפאת המצב למשך 2–3 שבועות") והתייחס בשלילה הן לציפיות הדרג המדיני שארצות הברית תפעל להסרת הסגר והן לחששותיו שארצות הברית תהווה מכשול של ממש להתקפה של צה"ל. בסיכום דבריו אמר יריב שישראל אינה צריכה להתייחס לארצות הברית "כמכשול לפעולה מוחצת ומהירה של צה"ל".²⁹

בישיבה שקיימה הממשלה ב־4 ביוני מסר ראש אמ"ן, שמצרים סבורה כי התנגשות צבאית עם ישראל היא בלתי נמנעת ודיווח על הגעת כוחות קומנדו ממצרים לירדן ועל תנועת כוחות משלוח מעיראק לירדן. שר הביטחון דיין הוסיף כי מצרים חותרת לצרף את ירדן למהלך הצבאי וכי ניכרות הכנות להתקפה יזומה ומידית על ישראל. על רקע זה קיבלה הממשלה ברוב קולות החלטה (על פי נוסח

27 סקירת מחלקת המחקר של אמ"ן, "המשמעויות של הקפאת המצב למשך 2–3 שבועות", 31 במאי 1967, ארכיון צה"ל, תיק 1176–192–1974.

28 שם.

29 שמעון גולן, **מלחמה בשלוש חזיתות** (תל אביב: מערכות ומשרד הביטחון – ההוצאה לאור, 2007), עמ' 148.

הצעה שהעלה דיין) "לנקוט פעולה צבאית שתביא לשחרור ישראל מטבעת החנק ההולכת ומתהדקת סביבה ותמנע את ההתקפה העומדת להיערך עליה". הממשלה הסמיכה את ראש הממשלה ואת שר הביטחון לאשר לרמטכ"ל את מועד הפעולה. זו החלה בבוקרו של 5 ביוני 1967.³⁰

האם הערכות אמ"ן עמדו במבחן המציאות?

ימים אחדים לאחר תום המלחמה הופיע שר הביטחון בוועדת החוץ והביטחון של הכנסת והתייחס להערכות שניתנו לפני המלחמה. לדברי משה דיין:

ראשית, הערכתנו לגבי התגובה שתהיה על הפעילות שלנו נגד סוריה, נגד הפת"ח. הערכתנו בעניין זה לא הייתה נכונה. לא הערכנו באיזו מידה תראה את עצמה מצרים חייבת או נאלצת להגיב ולהשתתף במערכה. כולנו סברנו כי היא עסוקה בתימן ואינה יכולה להיפנות. נתפסנו בזה שנאצר התך בסורים באמרו שלא יכנס למלחמה עם ישראל בשל פיצוץ זה או אחר. אולי הוא עצמו העריך כך. אולם כדור השלג התגלגל [...] איני יודע אם האמינו המצרים בתום לב שאנו עומדים לתקוף את סוריה. אך גם אם היו להם שיקולים אחרים, עובדה היא, שעניין סוריה היווה גורם מרכזי לתגובתה החרפה של מצרים. ומה שחשוב לנו הוא שלא הערכנו כי אכן כך יהיה. הנחה שנייה שהייתה לא נכונה היא הנחתנו כי כניסת הכוחות המצריים לסיני הייתה מסע ראוות [...] הנחה שלישית שהייתה לא נכונה היא שקשה יהיה למצרים לסלק את כוחות האו"ם משרם א'שיח' [...] התברר שאין המנגנון הזה קשה לשילוח".

הנחות שגויות אלו הביאו את ישראל, לדעת דיין, לאמץ מדיניות שגויה בתגובותיה על הפעילות המצרית. למשל, דיין טען שישאל שגתה בהחלטתה להבליג על סגירת המצרים לשיט של ספינותיה, שהייתה למעשה יריית הפתיחה של המלחמה.³¹ ראש מחלקת המחקר של אמ"ן באותה עת, שלמה גזית, כתב לימים בספרו האוטוביוגרפי כי "מחלקת מחקר לא חזתה את המלחמה. היא זיהתה אמנם את תהליך ההסלמה, אך המעבר למלחמה בא לה במפתיע".³² גזית הוסיף וציין כי מדינות ערב, שלא רצו במלחמה, הופתעו לא פחות.³³

בהרצאה שנשא ב-12 ביולי 1967 בכנס קציני מודיעין, אמר ראש אמ"ן יריב: "כראש אמ"ן לא יכולתי לדעת ולהעריך, ביום חמישי או שישי (11-12 במאי 1967), שהמצרים עומדים לפעול, דהיינו שהולכת להיות כניסת כוחות לסיני, כי ידעתי שאנו לא עומדים לפעול [נגד סוריה ...] כשראינו ידיעה שבה סוריה מדווחת

30 שם, עמ' 172-173.

31 דברי שר הביטחון משה דיין, פרוטוקול ישיבת ועדת החוץ והביטחון, 13 ביוני 1967, ג"מ א-8161/7, מצוטט אצל: זכי שלום, "מלחמה ודיפלומטיה", עיונים בתקומת ישראל, כרך 16, 2006, עמ' 195-242.

32 שלמה גזית, בצמתים מכריעים, עמ' 144.

33 שם, עמ' 157.

למצרים שיש בידה ידיעות שהיהודים ריכזו כוח והם עומדים לפעול, אנחנו לא התרגשנו, ובצדק, כי מקרים כאלה אירעו בעבר".³⁴ דברים דומים אמר יריב גם מאוחר יותר: "התייחסנו למהלך זה כאל מהלך שבא על רקע הידיעות שאנו הולכים לתקוף בסוריה, כשאנו ידענו שאנו איננו הולכים לתקוף אותה [...] לכן, לא חששנו מהאקט הזה".³⁵ לפי אמירות אלו ניתן לומר שאמ"ן השליך מתמונת המצב שלו (הכוללת נתוני אמת על כוחות ישראל) על תמונת המודיעין המתגבשת אצל מצרים וסוריה, ובכך טעה.

בעניין כוונות המצרים לאחר שנכנסו לסיני, אמר יריב לאחר המלחמה: "לא ברור לנו עד היום אם הייתה כוונה מצרית מלכתחילה ללכת לקראת עימות", או שמצרים התכוונה להסתפק בהפגנת כוח כדי להיחלץ לעזרתה של סוריה, במטרה להשיג הישג יוקרתי. ברם, לאור התפתחות הדברים, נראה שהמצרים היו מוכנים לדרך של הידרדרות צבאית כתוצאה מפרובוקציה יזומה או בלתי נמנעת.³⁶ כלומר, גם בדיעבד הערכת הכוונות המצריות הייתה קשה מאוד. אף על פי כן, הצגת האיום בידי אמ"ן הייתה רלוונטית לקבלת ההחלטות, שכן בכול אחת משתי האפשרויות הללו היה די כדי להציב איום כבד על ישראל. איום זה הוביל את הרמטכ"ל רבין להורות על הכנת הצבא למלחמה ואת הממשלה להחליט על מתקפה מקדימה. גם הערכת אמ"ן בעניין השלמה אמריקאית עם המתקפה הישראלית הייתה נכונה.

משמעויות ולקחים

ההחלטה המצרית לעמוד לימין סוריה ולהזהרים כוחות לסיני החל מ־14 במאי 1967 בערב הייתה ההפתעה המודיעינית הראשונה בהערכות אמ"ן, טרם פרוץ מלחמת ששת הימים. ההפתעה השנייה הייתה נכונותו של נאצר להסלים לאחר שצבאו פלש לסיני. אמ"ן שינה את הערכתו בעקבות פינוי כוחות האו"ם מסיני. נראה שביסודן של שתי הפתעות אלה עמד הקושי של אמ"ן להעריך עד כמה נכון נאצר להסתכן לשם ביסוס מעמדו כמנהיג העולם הערבי וכעומד בחזית המאבק בישראל. אף על פי כן, בנסיבות של מאי־יוני 1967, ישראל לא מצאה עצמה תחת מתקפת פתע, והיה לה די זמן להתכונן למלחמה רבת־י, שבה ניצחה.

מנקודת מבט היסטורית, ההפתעה ערב מלחמת ששת הימים הייתה עוד אחת ברצף של הפתעות מודיעיניות בעניין כוונות המצרים וצעדיהם: בשנות החמישים של המאה הקודמת הופתע אמ"ן מעסקת הנשק הצ'כית־מצרית ומהחלטת נאצר

34 יריב, **הערכה זהירה**, עמ' 161–162.

35 רפאל כהן־אלמגור, "מלחמת ששת הימים ראיונות עם פרופ' שמעון שמיר ואלוף (מיל.) אהרון יריב", **סוגיות חברתיות בישראל**, אוניברסיטת אריאל, 2013, עמ' 181.

<https://goo.gl/LcRWpf>

36 יריב, **הערכה זהירה**, עמ' 163.

להלאים את תעלת סואץ,³⁷ שהביאו, בין השאר, למבצע "קדש" בשנת 1956; בשנת 1960 הופתע אמ"ן מכניסת הצבא המצרי לסיני (פרשת "רותם");³⁸ והאירוע החמור מכול היה שש שנים לאחר מלחמת ששת הימים, כאשר אמ"ן כשל במתן התרעה מפני מתקפת פתע מצרית-סורית במלחמת יום הכיפורים, שגבתה מחיר כבד. המאפיין של כל האירועים הוא הערכת חסר באשר לנכונות המשטר המצרי ליטול סיכונים צבאים כדי לממש הישגים מדיניים.

מלחמת ששת הימים הייתה תוצר של הידרדרות, מלחמה שרוב הצדדים לא רצו בה. מעבר לסיבת השורש של אי-השלמה מצדו של העולם הערבי עם קיומה של ישראל ומעשי האיבה נגדה, אחת הסיבות העיקריות לפרוץ המלחמה היו פערי מידע, כשלים בהערכת המודיעין ומיסקלקולציה³⁹ אצל השחקנים בזירה, לרבות ישראל. לכך תרמה, בין היתר, הונאה רוסית שיצאה מכלל שליטה. אילו הייתה בידי כל השחקנים תמונת מודיעין מדויקת, ספק אם הייתה פורצת המלחמה. ברם, אמ"ן לא עמד על אפשרות זו, משום שהעריך שהאויבים יפעלו על בסיס תמונת המצב המוכרת לו, בעוד שאצלם הצטיירה תמונה אחרת. מקרה זה ממחיש את האתגר בפניו עומד המודיעין בתהליך של הידרדרות למלחמה – תהליך שבו צדדים יריבים, שפעלו לכאורה באופן רציונלי, מפעילים את מלוא כוחותיהם בלא שהתכוונו לכך מלכתחילה. עניין זה רלוונטי גם כיום. מכאן מתבקש לקח מודיעיני חשוב: האתגר המרכזי של חוקרי המודיעין הוא לא רק לנסות להציג את תמונת האויב בפני כוחותינו, אלא גם להעריך ולהציג מהי תמונת כוחותינו כפי שהיא מצטיירת אצל הצדדים האחרים, וזאת אפילו אם היא שגויה. גיבוש תמונה כזו הינו הכרחי כדי לעמוד על כוונותיהם, ולעתים הוא יכול לאפשר מניעתו של עימות צבאי.

ניתוח האירועים שקדמו למלחמת ששת הימים ניתן להסביר מדוע מסרי הרתעה עלולים להביא לתוצאות הפוכות מהמצופה, וכיצד לעתים דווקא חשיפת נתוני האמת היא הדרך לבלום הידרדרות. תפקידו של המודיעין בהקשר של מניעת הידרדרות הוא להעריך כיצד רואים האויב ושחקנים אחרים את יכולותיה וכוונותיה של ישראל, ובמיוחד להעריך כיצד מתפרשים מסרים ועמדות של ישראל אצל היריב, כדי להתריע מפני מצבי הידרדרות. בנוסף, יכול המודיעין להמליץ לקברניטים על מסרים וצעדים שיפיגו את המתח בצד היריב.

37 שאול אביגור, "תזכיר על קהילת המודיעין בישראל", ארכיון צה"ל 144/1/2002. מופיע כנספח ג', אצל: יגאל שפי, **התרעה במבחן** (תל אביב: משרד הביטחון – ההוצאה לאור, 2008).

38 שם.

39 **מיסקלקולציה** (Miscalculation) – חֲשִׁבוֹן מוֹטָעָה. מצב שבו השחקנים מייחסים האחד לשני כוונות זדון, שכן המידע שבידם חסר או מוטעה. כתוצאה מכך, הם מגיעים למסקנות שגויות, נגררים להסלמה ומוצאים עצמם במצב שלא היו רוצים להיות בו מלכתחילה.

המקרה של ששת הימים ממחיש גם את אתגר ההתמודדות עם מציאות המשתנה במהירות. בעניין זה אמר אהרון יריב בהרצאה לאחר המלחמה: "היו בחיל שלנו שלא הבינו בדיוק מה קורה, שהמשיכו לחיות לפי קצב ופסיכולוגיה של ימי רגיעה, בזמן שבו התחיל קצב של מלחמה [...] הבעיה הייתה שינויים מהירים מאוד במצב, ואנשים לא תפסו את השינויים האלה, שחייבו גם שינויים בתפיסה הכוללת. ומי שהייתה לו תפיסה מסוימת, לא כל כך קל היה לו לשנותה לאור השינויים המהירים". הלקח לפי יריב: "השינויים באזור שלנו יכולים להיות מהירים מאוד, ואם אינך עולה מהר על גל ההיסטוריה אתה מפספס אותו".⁴⁰

40 יריב, **הערכה זהירה**, עמ' 163.